Rosenberg Mátyás

ROMANI SZÓTÁRAK MAGYARORSZÁGON

1. Bevezetés

A romani egy olyan indoárja nyelv, amelyet főképp, de nem kizárólagosan Európában beszélnek azok az emberek, akiket magyarul *cigány* vagy *roma* megnevezéssel illetnek, és akik leggyakoribb belső etnotnimájukat tekintve saját magukra a *rom* 'ember, cigány' terminust alkalmazzák. Európában a romani nyelvet beszélők száma a legkonzervatívabb becslések szerint is meghaladja a 3,5 millió főt, míg a világ többi részén további félmillió embert tesznek ki (Matras 2002). Valós számuk azonban ennél jelentősen magasabb lehet, figyelembe véve, hogy a cigány közösségek gyakran rejtve maradnak a nyelvészeti kutatások során (is), hasonlóan más nyelvi kisebbségekhez; ennek ellenére a katalán után hivatalosan a romani a második legnagyobb kisebbségi nyelv az Európai Unióban. Az európai országok többségében megtalálhatóak romanit beszélő közösségek, de jelenleg kizárólag a Koszovói Köztársaságban, illetve az észak-macedón Šuto Orizariban bír a romani hivatalos nyelvi státusszal.

A romani nem territoriális nyelv, nem köthető valamely földrajzilag vagy politikailag körülhatárolható, egybefüggő területhez (Szalai 2015). A romanit beszélő közösségek szociolingvisztikai szempontból sajátos helyzetben vannak, hiszen a kisebbségi helyzetük miatt nem kerülhetik el a környező társadalom nyelveinek használatát, ezért a romani beszélőközösségek általában két-, de nemritkán három- vagy többnyelvűek. Ennek mértéke eltérő, például Gažovičová (2015) szerint a szlovákiai cigányok több mint 90%-a beszél több mint egy nyelvet otthon. A romani minden esetben az elsődleges nyelvi szocializáció színterein, azaz a szűkebb vagy tágabb rokonságban és főként szóbeli kommunikációban sajátítható el, ugyanis a többségi társadalom nyelve(i) által uralt színtereken (pl. az oktatásban, a közéletben, a médiában, a tudományban stb.) a romanit beszélőknek nem adódott lehetőségük, hogy nyelvüket használják, ennek következtében a szaknyelvi regiszterek szinte egyáltalán nem alakultak ki, az ezt meghonosító kezdeményezések csekélyek és korlátozottak.

A romani nyelvnek számos nyelvváltozata él ma is, a nyelvváltozatokat pedig az idők során különböző kutatók eltérő szempontok szerint csoportosították. A különböző részletességű és módszertannal végzett kategorizációkat érintő kritikák újabb és újabb megoldásokat eredményeztek, így a legfrissebb kutatások (Elšík–Beníšek 2020: 400–408) a következő 12 nyelvjáráscsoportot különböztetik meg egymástól: dél-balkáni, észak-balkáni, appenini, szlovén, dél-centrális, észak-centrális, erdélyi, oláh, ukrán, északkeleti, északnyugati és ibériai romani. Bár minden romani nyelvjárás közös szerkezeti maggal rendelkezik, a nyelvjárásközi variáció mértéke figyelemre méltó, 1-1 nyelvváltozat viszonyában az érthetőség hiányával járhat. A romani a nyelvjárások közötti változatosság bonyolult mintázatát mutatja, különösen a nyelvi változatosság földrajzi és migráció okozta (szubetnikus) dimenzióinak

https://doi.org/10.17048/Pelikon.2025.395

összetett kölcsönhatása miatt (Elšík–Beníšek 2020: 418). A kölcsönös érthetőséget tovább nehezíti, hogy minden olyan nyelvi regisztert, amely a korlátozott lehetőségek miatt nem fejlődhetett ki, a beszélők szinte mindig a többségi társadalom nyelvén használnak. Nagyon ritkán pedig előfordul, hogy a többségi nyelv repertoárjának elemeit használják romani beszéd során. Mivel ez a stratégia területenként és nyelvváltozatonként megsokszorozza a variációk számát, önkéntelenül és automatikusan elválasztja a beszélőket egymástól.

2. Romani szótárak korszakai

A legátfogóbb romani szótárakat összegző bibliográfiát Husić (2019) készítette, melyben az eddig publikált romani szótárakat szerte a világról nemcsak felsorolja, hanem részletes annotációkat is mellékel. Kutatása során összesen 21 szótárt azonosított magyarországi kiadásként, azonban kiemeli, hogy ezen szótárak közül négy beás szótár. Ezáltal rávilágít arra a gyakori hibára, hogy a beás szótárakat tévesen sorolják a romani szótárak közé, „holott a beások a román nyelv egy formáját beszélik" (Husić 2019: 11).[1] Husić munkájának további elemzése során megállapítható, hogy Lush (2017) angol–francia–romani szótára tévedésből került bele a magyarországi szótárak listájába, ezért Husić (2019) alapján a releváns romani szótárak száma valójában 16-ra csökken.

A saját kutatásaim alapján megállapítottam, hogy a szótár kiadásának évében Magyarország aktuális területén végzett gyűjtésből származó romani szótárak száma jelentősen meghaladja a korábban dokumentáltakat, összesen 48-ra rúg (Rosenberg 2023a). Ebből öt változatlan utánnyomás, míg három az idők során elveszett vagy soha nem is készült el. Az így fennmaradó 40 szótár közül 39 a magyarországi nyelvjárásokat képviseli, továbbá szerepel közöttük egy Budapesten kiadott nemzetközi romani szótár is (Courthiade 2009). Emellett létezik egy elektronikus szótár, amely magyarországi nyelvjárásokat is tartalmaz, valamint további hat olyan nyelvtan, mely számottevő szótári résszel is bír. Dolgozatom során nem vettem figyelembe a magyar nyelvben fellelhető romani kölcsönzésekkel foglalkozó szótárakat, a börtön- és egyéb szlengszótárakat, illetve a képes oktatószótárakat. Nem tárgyalom azokkal a szótárakkal kapcsolatos történeti információkat sem, amelyek létezésének vagy elvesztésének híreiről információink vannak, így például Csiba Bonifác feltételezett szótára (l. Habsburg-Lotaringiai 1888: 299; von Schwartner 1809: 156; Landauer 2016: 40), Balogh (Sági) Jancsi 1876-os szótára (l. Baló–Bodnárová 2023), valamint Csenki Sándor nagy romani szótára sem kerül részletesebben ismertetésre (bővebb információkért l. Bari 2013).

A romani szótárak korszakolása azért lehet releváns szempont a nyelvészeti kutatásokban, mert a különböző időszakok jelentősen elkülönülnek egymástól, és az egyes korszakokba sorolható munkák számos hasonló jellemzővel bírnak. A korszakokat sok más ismérv mellett a következőképp jelöltem ki: a romani szótárak első korszakában (1797–1935) a legkorábbi, szakmai szempontból amatőr gyűjtések találhatók, olyan kuriózumok, melyeket nem lehet

[1] A szerző saját fordítása.

szigorúan tudományos kritériumok alapján értékelni; a második korszak (1967–1984) a szakképzettebb kutatók nyelvtan- és szótárírói tevékenységének megjelenését jelzi, akik a más nyelvek kutatásában alkalmazott módszertant adaptálják a romani nyelv vizsgálatához; a harmadik szakasz (1984–1998) során a terepmunka-alapú és reflexív elemzéseket tartalmazó műveket a korábbiaknál alacsonyabb színvonalú, preskriptív, internacionalizmusokkal átszőtt, elsősorban oktatásra szánt szótárak váltják fel, amelyek gyakran nemcsak szakmai, hanem nyelvpolitikai célokat is szolgálnak; a negyedik, jelenlegi szakaszban (2000-től kezdődően) a preskriptív megközelítés tovább erősödik, és fokozódik a hindi, valamint kisebb mértékben a szanszkrit kölcsönzések beáramlása, ami a szótárak színvonalának csökkenéséhez vezet a bennük rejlő számos hiba miatt. Természetesen ezek a szótárak számos más szempont szerint is csoportosíthatók. Az általam alkalmazott háromosztatú kategorizáció nem tükrözi az átmeneti időszakokat, így önkényes és nem kizárólagos. Ez a felosztás a jövőben pontosításra szorul, azonban jelen formájában is hozzájárul a romani nyelvhez és a romani szótárakhoz való viszonyulás változásának jobb megértéséhez.

2.1. A romani szótárak első, korai szakasza (1797–1935)

A Magyarország területéről származó, romani szótárak közül a legkorábbi fennmaradt kézirat keletkezésének idejét eltérően datálják a kutatók, egyes források 1797–1798-ra (Bari 2013), míg más források az 1780-as évek első felére teszik keletkezését (Landauer 2016: 34). A szólistát a kolozsvári református teológia professzora, Szathmáry Pap Mihály (1737–1812) megbízásából készítette Farkas Mihály, aki a kollégiumban a philosophica classisig jutott el az 1770-es évek végén, ráadásul romani anyanyelvű beszélő volt. A kézirat teljes címe: *Vocabularium Zingarico-Latinum et Hungaricum quod fieri fecit curiositatis caussa Michael Pap Szathmári per Michaelem Farkas, alias Vistai natum Zingarum. Collegii nostri per aliquot annos civem togatum* [Cigány–latin és magyar szójegyzék, amelyet érdeklődésből készített Szathmári Pap Mihály, Farkas Mihály – más néven Vistai – született cigánnyal, aki néhány évig kollégiumunk tógátus diákja volt]. Összesen 43 írott levelet tartalmaz, és a centrális romani Erdélyben beszélt egykori változatában íródott. A kézirat különlegessége, hogy az adatközlő introspekcióját tükrözi. A szótár a Bari (2013) által összeállított gyűjteményben található, melyről Landauer (2016: 33–34) így nyilatkozik: „A szójegyzék megjelentetésére ez idáig csupán Bari Károly tett – egy sajnálatosan sikertelen – kísérletet, 2013-ban megjelent *Régi cigány szótárak és folklór szövegek* című művének első kötetében. A szógyűjtemény alapján Bari által közölt anyag azonban félreolvasásoktól és elírásoktól oly mértékben hemzseg, hogy minden tudományos esetvizsgálatra, használatra teljességgel alkalmatlan."

Szmodics János nem hivatalosan publikált, de teljes egészében hozzáférhető kéziratos romani nyelvtana és szótára (1826–27a, 1826–27b) – mely Bari (2013) gyűjteményében szintén megjelent – összesen tíz, centrális nyelvjárásban írt füzetet, a kompendium nyelvtani leírásokat, beszélgetéseket, valamint romani–magyar és magyar–romani szótári részeket tartalmaz. Egyetlen jelentős hiányossága, amint azt Vekerdi (2000: 2) is kiemeli, hogy Szmodics számos adatot átvett Puchmayer cseh tudós 1821-ben megjelent nyelvtanából

és szótárából anélkül, hogy ezt külön hivatkozta volna. Emiatt kritikai szemlélettel kell megközelíteni az adatokat, és csak alapos mérlegelés után dönthető el, mely információk képviselik hitelesen az egykori zalai romungró nyelvváltozatot.

A fent említett időszakban több további szótár is készült, így ide sorolható Wlislocki (1884), Győrffy (1885/2011), Sztojka (1886, 1890), Horváth (191?), Sztanykowszky (1920–30) és Csenki (1934-35) munkája. Ezenkívül két olyan nyelvtan is ismert, amelyek elemzésre alkalmas szólistákat tartalmaznak, ezek Habsburg (1888/2015) és Miklosich (1872) munkái. Miklosich (1872) gyűjtéséről Vekerdi (2000: 16) sommásan így nyilatkozik: „1684 szó, zömmel magyar kölcsönszavak. A többi szó részben magyar cigány, részben vend cigány nyelvjárásból származik. Elsősorban ez utóbbira szolgál máshonnan ismeretlen adalékokkal".

A kor egyik utolsó gyűjtője, Csenki Sándor, már 14 éves korában megkezdte a püspökladányi másári cigány nyelvjárás szókincsének rögzítését, a későbbiekben más vidékekről származó anyaggal egészítette ki szógyűjteményét. Különösen figyelemre méltó a recski magyar cigány és hosszúpályi gurvári gyűjtése (Vekerdi 2000: 17). Csenki hagyatékában egy nagy cigány–magyar szótár is volt, amely Püspökladányban, Hosszúpályiban és más helyeken beszélt szavakat tartalmazott, de ez a hagyatékot „őrző" Karacs Ferenc Múzeum gondatlansága miatt sajnálatos módon elveszett vagy ellopták. Bari (2013) gyűjteményében a püspökladányi cigánytelepen följegyzett – és néhol a Pallas Lexikon mellékletéből átvett – szavak olvashatók. Bari (2013: 243) fontos észrevételt tesz, mikor megállapítja, hogy „a Csenki-fivérek anyagát feldolgozó kutatónő, Fehér Ildikó szerint Csenki füzeteiből több lapot zsilettpengével kivágtak, tehát: azoknak a daraboknak egy része is hiányos, amik megvannak. Mindenesetre Fehér Ildikó a most még meglévő Csenki-hagyatékot lefényképezte". Csenki Sándor, akit 1945-ben szovjet hadifogságban megöltek, nyelvi gyűjtőmunkáját befejezetlenül hagyta hátra. Bátyja, Csenki Imre, jelentős zenetudományi életművet alkotott, de öccse nyelvi kutatásait nem folytatta. A Csenki testvérek terepmunkájuk minősége és a gyűjtéseikre vonatkozó önreflexív megközelítések miatt a második korszak úttörőinek tekinthetők a romani nyelvészeti kutatásokban.

Fontos megemlíteni, hogy Kazinczy Ferenc kéziratai között is fennmaradt egy 86 szavas gyűjtemény. Ez azonban – noha Kazinczy feltehetőleg Széphalom környékén gyűjtötte – nem a mai Magyarország területén használt nyelvjárásokat tükrözi, hanem inkább a felvidéki szlovák cigány nyelvjárásból származó anyagot tartalmaz. Ezt az anyagot később senki nem dolgozta fel részletesen, és az említett nyelvjárás további adatolása nem történt meg Magyarország jelenlegi területén (Vekerdi 2000: 17).

Összefoglalva tehát megállapítható, hogy bár meglehetősen heterogén anyagról van szó, a szótárakra a következő módszertani sajátosságok általánosságban jellemzők: (1) egyes szótárakban a szavak nem a címszavak ábécésorrendje alapján szerepelnek; (2) az igék 1Sg ~ 3Sg jelen időben, néha perfektumban vannak megadva; (3) a mellékneveknek keverednek az egyes számú, többes számú, illetve hímnemű és nőnemű alakjai; (4) keverednek a kollokációk a valódi címszavakkal; (5) a címszavaknak véletlenszerűen megadott teljes ragozási paradigmája szerepel, pl. ige esetén jelen és múlt idő, főnév esetén birtokos vagy

elöljárós esetek; (6) az ortográfiai elveik nem konzisztensek (a szótárak keletkezésének körülményeivel és jelenlegi állapotukkal kapcsolatban részletesebben l. Bari 2013: 34–38). A szótárak legfőbb jellemzője azonban az, hogy deskriptív célzattal készültek, dialektális hátterük homályos, és nem feltétlenül egységes, adatközlőik száma csekély, esetenként egyetlen adatközlő idiolektusát tükrözik. Egyes szótárak számos magyarizmust is tartalmaznak,[2] pl. «éléfántosz» 'elefánt' (Vistai Farkas 1797-98/2013: 131), «*tulajdonitinav*» 'tulajdonítok' (147), «*ellenségó*» 'ellenség' (Horváth 191?/2013: 212), «*seprövo*» 'seprő' (217), «*titalmo*» 'tilalom' (218), «*petróleomo*» 'kőolaj' (Sztanykowszky 1920–30/2013: 234), «*rafinátoj*» 'ravasz' (239), más szótárakból ezeket teljesen mellőzték, pl. Szmodics (1826–27a, 1826–27b).

2.1.1. A szótárak kritikái

A különböző szótárakkal kapcsolatban rendkívül eltérő kritikák kerültek publikálásra. Például Habsburg-Lotaringiai (1888/2015) nyelvtanáról Vágh (1983: 338–339) az alábbiak szerint vélekedik (1):

(1) „[…] nem szolgálja közvetlenül a nyelvtanulást, hanem átfogó táblázataival nyers adatokat szolgáltat egy esetleges későbbi elemzéshez. A nyelvtan áttekintése még a laikus számára is evidenciává teszi, mily mértékben bonyolult és gazdag a cigány nyelv igeragozása. A nyelvtani rész után körülbelül 1400 gyökszót listáz, mellettük a szanszkrit, prákrit, hindosztáni és egyéb nyelvek megfelelőit. […] Bárki, aki mélyrehatóan kívánja tanulmányozni a magyarországi cigányság történetét, nem kerülheti meg ezt a művet. József főherceg és Ponori Thewrewk egyaránt jelentős adatmennyiséget gyűjtöttek össze. Talán akad majd kutató, aki ezt az egészet modern, marxista nézőpontból dolgozza fel." Ezzel szemben Tálos (2007: 24–25) sokkal kritikusabb álláspontot foglal el: „József főherceg, akit talán célszerűbb Habsburgként emlegetni, valószínűleg nem volt tisztában azokkal a rengeteg apró részlettel, amelyeket feltételezhetően Ponori Thewrewk (és Sztojka) »hordott« össze a nevében. Habár a könyvben akad néhány hibától mentes adat, ettől még korántsem beszélhetünk valódi nyelvészeti munkáról. A kötet csupán a kuriózumok iránt érdeklődők számára bír értékkel. Megemlíthető azonban, hogy tudomása van az atematikus személyt jelentő hímneműek Nom -Ø- jeléről, amiről Hutterer–Mészáros (1967) nem tesz említést."

2.2. A romani szótárak második, tudományos szakasza (1967–1984)

A Hutterer és Mészáros által 1967-ben publikált leíró nyelvtan, mely az első deskriptív elemzése volt egy specifikus romani nyelvjárásnak Magyarországon, harminckét évvel Csenki Sándor szótára után jelent meg. Az előszó alapján a mű Mészáros György nyelvtani

[2] A szótárakból származó, a forrásmű ortografikus rendszerével írt nyelvi adatokat lúdlábidézőjelben adom meg dőlt betűkkel szedve.

kísérleteként azonosítható, amelyet Hutterer Miklós rendszerezett nyelvtanná formált. A szintaxis elemzésével nem foglalkozik; e témában külön monográfia készült (l. Vekerdi–Mészáros 1974). Részletes elemzés nélkül fontos kiemelni, hogy a mű számos hibát tartalmaz, és az adatok között nem csak lovári és oláhcigány elemek fedezhetők fel. Annak ellenére, hogy a munka több félreértést és elgépelést is tartalmaz, azóta is alapvető referenciaforrásként szolgál a romani nyelvészeti kutatásokban, gyakran az információk és tévedések elsődleges forrásaként. Mészáros (1980) nyelvtana, amely a szintó nyelvjárásra összpontosít, igen értékes információkat tartalmaz, azonban a magyaralapú átírási rendszer alkalmazásának korlátaival is szembesülünk, tekintettel arra, hogy a magyar ortográfia nem elégséges a nyelvjárás specifikus redukált magánhangzóinak és diftongusainak reprezentálására, továbbá a hangsúly kezelése teljes mértékben hiányzik a kötetből.

A romani nyelvészet ezen időszakának kiemelkedő, ám egyben megosztó személyisége volt Vekerdi József, aki jelentős életművet hagyott hátra, beleértve Magyarországon az első romungró leíró nyelvtant (1981), egy multidialektális szótárt (1983) és annak bővített kiadását (2000), valamint egy vend nyelvjárás leírását (1984) is. Vekerdi munkássága azonban etnikai és nyelvi előítéletektől sem mentes, ami miatt művei gyakran háttérbe szorulnak a romológiai diskurzusban, különösen a roma szerzők körében, akik hajlamosak figyelmen kívül hagyni azokat. Multidialektális szótára, bár alapvető műnek számít, inkább vázlatos és rendszertelen grammatikai és szótörténeti információkat tartalmaz. Tálos (2007: 66) szerint Vekerdi nem a romani dialektusok közös vonásainak, inkább különbségeinek hangsúlyozására törekedett, megállapításai olykor túlzók. „Figyelembe véve, hogy Magyarország négy jelentős nyelvjáráscsoport – németcigány, magyar- és vendcigány, valamint különféle oláhcigány – találkozási pontja, a különbségek valóban szembeötlőek. Azonban módszertanának ezen aspektusa elhomályosítja azt a tényt, hogy a német- és vendcigányok inkább elszigetelt kisnyelvjárásokat képviselnek, míg a cigány lakosság (amennyiben nem magyar vagy román nyelvű) 99%-a valamelyik oláhcigány nyelvjárást használja." Mindezek ellenére Tálos is elismeri, hogy bár Vekerdi etimológiai adatai gyakran pontatlanok, és tévedéseken alapulnak, műve mégis informatív nyelvészeti alkotás, amelyet nem helyettesíthetnek a laikus olvasóközönségnek szánt szószedetek (l. pl. Choli Daróczi – Feyér 1984; Rostás-Farkas – Karsai 1991). Ebből következően Vekerdi (1983, 2000) szótárai egyszerre szolgálhatnak hasznos és bosszúságot okozó forrásként a további kutatások számára.

Ebben a korszakban a korábbi, kevésbé pontos gyűjtések helyét a szisztematikusabb és tudományos alapokon nyugvó terepmunkák által nyert megbízhatóbb adatok vették át, még akkor is, ha egyes szerzők saját etnicista és lingvicista nézeteiket próbálták alátámasztani ezekkel az adatokkal. A gyűjtésekben részt vevő szakemberek rendelkeztek a szükséges képzéssel, és a terepmunkájuk strukturáltabb és átgondoltabb volt, még ha a megvalósítás minősége olykor kívánnivalót is hagyott maga után. A kutatók ebben az időszakban már komolyan tanulmányozták a hazai és nemzetközi szakirodalmat, és gyakran hivatkoztak a korábbi gyűjtésekre is. A szótárakat illetően a következő metodológiai jellemzők figyelhetők

meg: (1) a szavak betűrendben szerepelnek; (2) az igék egyes szám harmadik személy jelen idejű alakban jelennek meg; (3) a melléknevek hímnemű alakjai vannak megadva; (4) egyes művekben szerepelnek kollokációk is (l. Hutterer–Mészáros 1967; Vekerdi 1983); (5) a szavak ragozási paradigmái nem a szócikkekben, hanem külön nyelvtani részekben találhatók; (6) az ortográfiai szabályok az adott műben konzisztensek. Megállapítható tehát, hogy a szótárszerkesztés az adott korban általános, modern alapelveinek követésére törekedtek. Nem állítható azonban, hogy a tudományos időszak teljesen felváltotta volna a korábbi, ma már inkább kuriózumnak tekintett gyűjteményeket a területükön képzett kutatók által végzett kifogástalan tudományos munkákkal. A gyűjtött adatok többsége, hibái ellenére is, megalapozottabbnak bizonyult, és a feldolgozási folyamatban, valamint a végső művek publikálásában szakemberek is közreműködtek, aminek köszönhetően a minőség érezhetően javult. Az időszak legfontosabb munkái a jelenlegi kutatások alapját képezik. Kivételt képez Náday (1983) 77 oldalas füzete, amely mind szakmai tartalmát, mind megvalósításának minőségét tekintve a 40 szótár közül a legkevésbé meggyőzőnek tekinthető, és előrevetíti a későbbi időszakok problémáit.

2.3. A romani szótárak harmadik, preskriptív szakasza (1984–1998)

Az 1984-es év jelentős fordulópontot jelent a romani írásbeliség terén, mivel ebben az évben jelent meg Daróczi és Feyér (1984) munkája, a *Romano-ungriko cino alavari – Ungriko-romano cino alavari* [Cigány–magyar, magyar–cigány kisszótár]. Ez a kiadvány nemcsak az első nyelvtanulóknak (is) szánt szótár, hanem egy merőben új, normatív helyesírási rendszert vezet be, ami Magyarországon olyan mértékű sikert aratott, hogy egy évtized alatt szinte teljesen felváltotta a korábban használt spontán ortográfiai megoldásokat. A Daróczi–Feyér-féle romani helyesírás azóta is az intézményesített romani oktatásban a legelfogadottabb, és népszerűségét még a nemzetközi helyesírási rendszerek sem tudták megtörni. E fordulópont további jelentősége abban rejlik, hogy míg az első korszak szótáraiban a heterogenitás rendkívül nagyfokú volt, az azóta megjelent szótárakban egyfajta egységesítés figyelhető meg – a művek kísértetiesen hasonlítanak egymásra. Tálos (2007: 15–16), aki a szótár lektora volt, a jelenséget a következőképpen magyarázza (2):

(2) „A könyvecskének kalandos története van. Eredetileg Szegő László kicédulázta H–M [=Hutterer–Mészáros – megj. R. M.] 1967 megrostált szótárrészét (pp. 68–99), amit kiegészített saját – talán értékesnek becsülhető – gyűjtéseiből származó tételekkel. Ez az alapanyag egy Einwort-Wörterbuch volt, példamondatok nélkül (ellentétben eredetijével). Megúnva a cédulázgatást, továbbadta Feyér Leventének, aki 1984-ben kisszótárt szerkesztett belőle, maga mellé véve barátját szerzőtársul. Az utóbbi a kéziratot továbbpasszolta – valószínűleg eladta – Rostás-Farkas Györgynek és Karsai Ervinnek, akik később a szótáracska valódi szerzőinek deklarálták magukat. A két szótár láthatóan azonos gyökerű, abból is láthatóan, hogy az alapvető *shavo* ‘cigányfiú’ kimaradt belőle a gépelés (ill. a cédulák lapozása) során Feyér Levente

közlése szerint, és nem véletlenül ugyanez a szó hiányzik klónjából (klónjaiból) is.[3] A könyv a Szegő-féle normalizált helyesírásban[4] adja meg a cigány szavakat, vagyis nem jelöli sem a magánhangzóhosszúságot, sem a szóhangsúlyt. Lektori munkám során ezt a hiányosságot csökkentendő, megadtam néhány általános szabályt ezekre nézve, hogy a szótár egyáltalán használható legyen valamennyire. Nem használható sem gyakorlati, sem tudományos (nyelvészeti) célra, nyelvészeti forrásként még mindig hasznosabb Vekerdi 1983a, pedig ami annyira tökéletlen, hogy téves adataiból csupán mutatóba 54 oldalnyi tanulmányt lehetett írni (Tálos 1999)."

A szótárak anyagát tekintve megjelennek egyes dialektizmusok, pl. *abav* 'esküvő' (Choli Daróczi–Feyér 1984: 11), vö. «*bijav*» 'u.a.' (15) (T 11920 *vivāham*), «*azhutil*» 'segít' (13), vö. «*zhutil*» (57) (< román *ajutá* < lat. *adjutare*). A magyarizmusok egyre nagyobb mértékben válnak alulreprezentálttá, ezért egyik szótárban sem szerepelnek olyan alapvető szavak, mint pl. **usil* 'úszik', **fontosho* 'fontos', **hasnosho* 'hasznos', **shajto* 'sajt', **zavaril* 'zavar', nem szerepelnek sem a magyar, sem más eredetű megfelelőikkel. A deskriptív szemléletet gyakorlatilag teljesen felváltja a preskriptív, a szótárak neologizmusok révén igyekeznek a romani nyelvet „felzárkóztatni" a többi európai nyelvhez, hogy tágítani lehessen a nyelv korlátait. A korlátozottság Nádasdy (2006) szerint azt jelenti, hogy nincs kialakult szókincse az élet „magaskultúrás" területeinek, nem lehet jogról, tudományról, műszaki kérdésekről beszélni, esetleg nincs írásbeliség. Ha huzamosabb ideig nincsenek meg ennek a feltételei, a korláltozott nyelvet igen gyakran feladják a használói, ami a nyelvhalálhoz vezet. Ebben a szellemben jelennek meg internacionalizmusok tucatjai is, pl. «*alfabeto*», 'ábécé' (Rostás-Farkas–Karsai 1991: 16), «*diploma*» 'diploma' (157), «*fabrika*» 'gyár' (42), «*vakacija*» 'vakáció' (122), «*vizitacija*» 'látogatás' (123), «*oficialno*» 'hivatalos' (83); az idézett műben ezeket a szerkesztők a Δ szimbólummal látták el. Ugyanezzel a jelöléssel szerepelnek más, romani dialektusokban szereplő, rendszerint román eredetű szavak, pl. «*pishkeri*» (88) (< román *peșchír*), «*chernyila*» 'tinta' (32) (< román *cerneálă*), «*polorija*» (90) (< román *pălărie*), de német eredetűek is, pl. «*levarka*» (70) (< alnémet Levark). A korábbi gyűjtéseket sokszor a forrás megnevezése nélkül kezdik el felhasználni, igen gyakran kritika, illetve az abban található korlátozó jelölések mellőzésével, így pl. «*karavdi*» (Rostás-Farkas–Karsai 1991: 58) (< görög καραβίδα *karavída* vö. Miklosich 1872; Vekerdi 2000: 83), «*skafidi*» 'asztal' (105) (< görög σκαφίδι *skafídi* 'kis teknő' vö. Boretzky–Igla 1994: 261, 337). A *karavdi* szócikk esete illusztrálja azt a jelenséget, hogy míg Vekerdi (2000) szótára az adott kifejezést már elavultként, a napi szóhasználatból gyakorlatilag eltűnt terminusként tartja számon, addig a Rostás-Farkas–Karsai (1991) -szótárban ez a szócikk jelölés nélkül,

[3] Valamilyen félreértésről lehet szó, ugyanis minden említett és általam vizsgált műben, így Hutterer–Mészáros (1967), Choli Daróczi–Feyér (1984), illetve Rostás-Farkas–Karsai (1991) munkái is tartalmazzák a *shavo* szócikket.

[4] A Daróczi–Feyér (1984) szótár nem a Szegő-féle ortográfiát használja, ahol a {chx, dzh, y} betűk a / ʧʰ, ʤ, j/ hangok írásbeli reprezentációi, hanem épp a Daróczi–Feyér helyesírás első forrása – még ha pontosan kikövetkeztethető, hogy ennek az ábécének is a sinológus Szegő László az eredeti ötletgazdája.

tehát aktuális, használt kifejezésként szerepel. Ez a különbség rávilágít arra a dinamikára, amely a nyelvi változások és a szótárakban történő rögzítésük között fennáll, és szemlélteti, hogy a szótárakban való megjelenítés módja hogyan tükrözheti vagy éppen tértheti el a nyelv valós használatát és fejlődését.

A Rostás-Farkas–Karsai (1991) -szótárban jelennek meg először olyan lexémák, melyek egyértelműen hindi, ill. szanszkrit kölcsönzéseknek tekinthetők, pl. «*rang*» 'szín' (98) (< hindi/szanszkrit *raṅg*/*raṅga*), «*kudalo*» 'ásó' (65) (< hindi/szanszkrit *kudāl*/*kuddāla*, vö. T 3286). Nem csak magyarországi jelenségről van egyébként szó, ugyanebben az évben jelent meg Hübschmannová (1991) szótára, amely szintén tartalmaz néhány hindi, ill. szanszkrit kölcsönzést, pl. «*bindi*» 'pont' (80) (< hindi/szanszkrit *bindu*). A világ nyelveiben meglehetősen gyakori jelenség, hogy a beszélők szándékosan kölcsönöznek olyan nyelvi elemeket egyik nyelvből a másikba, amelyek nem a szokásos nyelvi kontaktus révén kerülnek átvételre, ilyen esetekben gyakran a klasszikus nyelvek szolgálnak forrásul. A jelenségre különböző nyelveken többféle szakkifejezés is ismeretes, melyek az eltérő megközelítést is jól jelzik, így a magyar *tudós szavak*, az angol *learned borrowings* 'tanult kölcsönzések', *scholarly borrowings* 'tudós kölcsönzések', illetve a szanszkrit *tatsama* 'azzal azonos, azonos alakú', azonban mind hasonló kategóriát takarnak (Rosenberg 2023b). Az elnevezések arra is rámutatnak, hogy a kölcsönzést ideális körülmények között (legalább) két nyelvet jól ismerő tudósok végezték – a romani esetében azonban ez nem áll fenn, ezért a szavak nagy részével komoly problémák merülnek fel, pl. a «*pervata*» 'kelet' (Rostás-Farkas–Karsai 1991: 87) (< hindi/szanszkrit *pūrvottar*/*pūrvottara* < vö. hindi *pūrv* 'kelet' + *uttar* 'észak') esetében nemcsak a jelentés pontatlan, de homofón a főként Dél-Dunántúlon használt *pervata* 'wc' (< m. *perváta* 'árnyékszék' < latin *privata camera* 'magánfülke') szóval (Rosenberg 2023b). Gyakorta átvettek olyan kifejezéseket is, amelyek a hindiben és a szanszkritban maguk is kölcsönzések, pl. «*divano*» 'szó' (Rostás-Farkas–Karsai 1991: 37) (< hindi *dīvān* < perzsa *divân*), ami Európa több nyelvében, így a magyarban is megtalálható, vö. *díván* 'versgyűjtemény'.

A szótárak által képviselt nyelvjárásokat tekintve elmondható, hogy az első és második korszak szótárai számos különböző dialektust dolgoztak fel, azonban Romano Rácz (1994) szótára jelenti az utolsó jelentős magyarországi centrális nyelvjárásbeli publikált szótárt. Ennek következtében a harmadik korszakban a lovári nyelvváltozat szinte egyeduralkodóvá válik, így az oláh cigány nyelvjárások kerülnek túlsúlyba a szótárakban.

A harmadik korszakban tehát a korábbi gyűjtéseken alapuló, azokra reflektáló munkák helyét a korábbiaknál alacsonyabb színvonalú, preskriptív munkák veszik át. Ezek a munkák támaszkodnak ugyan az elmúlt 200 év kutatási eredményeire, de azokat közel sem megfelelő színvonalon dolgozták fel. A szótárakra – mint például Choli Daróczi–Feyér (1984, 2002), Rostás-Farkas–Karsai (1991, 2001), Romano Rácz (1994), Karsai (1997), Karsai–Sztojkó (1998) – általánosságban jellemzők a következők: (1) követik a modern szótárszerkesztés alapelveit, de inkább szólistáknak tekinthetők, mint teljes értékű szótáraknak; (2) az ortográfiai elveik konzisztensek; (3) a lexikai anyag gyűjtésének és származásának helye ismeretlen vagy bizonytalan; (4) az adatközlők és a források számáról nincsenek becsléseink; (5) a lexikai

állomány jelentős részét európai nyelvekből származó nyelvújítási céllal bevezetett kölcsönzések alkotják; (6) alacsony számban hindi és szanszkrit eredetű jövevényszavak is előfordulnak.

2.4. A romani szótárak negyedik, hindista-szanszkritista szakasza (2000-es évektől)
A jelenleg is tartó korszakba azok a szótárak tartoznak, amelyek 2000 után jelentek meg a könyvpiacon, és a tanulmányom írásakor is kaphatók, valamint antikváriumokban, könyvtárakban, illetve az interneten jelenleg is könnyen hozzáférhetők (Sztojkó 2002a, 2002b; 2008; Papp 2008, 2015, 2019; Courthiade 2009; Davies–Máté 2015; Jakab 2021; W1). A 21. század elejétől kezdődően megjelent szótárak egyik jellemzője az, hogy tovább fokozták az internacionalizmusok előfordulását a szótárakban, pl. «*fotografil*» 'fényképez' (Papp 2008: 46), «*kulturno*» 'kulturális' (76), «*metalo*» 'fém' (88), «*teatrovo*» 'színház' (Sztojkó 2002a: 280), «*proporcija*» 'arány' (218), «*inshtitucija*» 'intézet' (Jakab 2021), «*koridoro*» 'folyosó' stb., melyek egy jelentős része ún. „erőszakos szóképzés", azaz nem a romani nyelv szabályainak megfelelően történt. A negyedik korszak határát azonban mindezek mellett a szótárakba felvett hindi, ill. szanszkrit eredetű szavak számának drasztikus emelkedése jelzi, pl. «*le ajeroska riktako chauk*» 'légüres tér' (Sztojkó 2002a: 236), «*viram*» 'szünet, pont' (309) (< hindi/szanszkrit *virām/virāma*), «*sankraman*» 'fertőzés' (244) (< hindi/szanszkrit *saṅkramaṇ/saṃkramaṇa*), «*lakvamarnol*» 'megbénul' (154) (< hindi *lakavā māranā* 'megbénít'), «*muraba*» 'lekvár' (Davies–Máté 2015: 30) (< hindi *murabbā* < arab *murabbā*), «*kirana*» 'fűszer' (30) (< hindi *kirānā*).

Néhány szótár (Sztojkó 2002a, 2002b, 2008; Jakab 2021) szakmai szempontból jelentős problémákat vet fel, melyek a szótárak szinte összes aspektusát érintik. Minden egyes szócikk szemantikai duplikátumként terhelt, pl. a «*bandyol*» 'meggörbül, áthajlik, görbül, hajlik, hajol, elgörbül', mely hat különböző formában, hat külön sorban kerül felsorolásra azonos jelentéstartalommal. Továbbá figyelemre méltó a szótárban szereplő, az alapszavaktól szemantikailag nem különböző, *-sar-* infixummal ellátott igék, valamint az iránykiegészítőkkel rendelkező, de indokolatlanul külön lexikai egységként kezelt igék, ragozott alakok és romani nyelven nem is létező kollokációk (pl. «*somnakuno chachipe*» 'aranyigazság') számának mesterséges és szükségtelen növelése. Ezenkívül említést érdemel az erőszakos szóképzési gyakorlat is, amely a szótár számos elemében megjelenik. Példaként említhető az «*alosaramno*» 'őrizetes' szó, ahol az *-amno* szuffixum defektív használata a rendszeresen bekövetkező cselekvésre utal, nem pedig az elszenvedett állapotra; vagy az «*alosarnyiko*» 'őrizetes' esetében, ahol egy szláv eredetű kölcsönzésekből ismert *-njik* szuffixum kapcsolódik egy romani tőhöz, amely szabadon nem használható; a «*dikhben*» 'nézet' szóban a *-ben* szuffixum használata morfológiai szempontból kifogásolható, archaikus és defektív, ráadásul szemantikailag azonos a jelenleg elterjedt *dikhipe ~ dikhimo* 'u.a.' kifejezésekkel; az «*assimilalyol*» 'asszimilálódik' esetében a neologizmushoz nem kapcsolható *-(j)ol* szuffixum, mivel ez ebben a formában magyar kölcsönzésekhez nem járulhat közvetlenül. Az «*akvarell-farbari*» 'akvarell festő' kifejezés összetett szerkezete szintén figyelemre méltó, hiszen ez nem felel meg a romani szóképzési módszereknek.

A hindi és szanszkrit kölcsönzések romani szótárakba történő beáramlása, melyet hindista-szanszkritista felfogásnak nevezek, körülbelül négy évtizedes múltra tekint vissza. Ez a folyamat a szótárak fejlődésének harmadik korszakában vált észrevehetővé, és a negyedik korszakban érte el a csúcspontját. A hiányzó romani szaknyelvi regiszterek megalkotásának igényét és a lexikai űr betöltését képviseli változatos módszerekkel egy nyelvileg és társadalmilag is több szempontból is heterogén környezetben, hatékonyabb kölcsönös érthetőséget és sikeresebb nyelvmegtartást ígérve, azonban képviselői nem hangolták össze tevékenységüket országhatárokon belül és kívül. A teljes lexikai anyag áttekintésekor szembetűnő, hogy a szerkesztők nem rendelkeznek hindi és szanszkrit nyelvi kompetenciával, és a dévanágari írásmód ismerete is hiányzik, de még a hindi transzliteráció elolvasása során is gyakran keletkeztek hibák – a szótár nem hindi eredetű kölcsönzéseivel kapcsolatos problémák óriási száma alapján pedig a szerkesztők romani nyelvi kompetenciája is kétségbevonható. A szanszkrit és a hindi nyelv ismeretének hiánya miatt a szótárak alapvető és súlyos hiányosságokkal rendelkeznek. Ezek közé tartozik a romani nyelv hangtani szabályainak figyelmen kívül hagyása, a szavak morfológiájának rendszertelensége, a magánhangzók hosszúságának és a hangsúly jelölésének elhanyagolása, így a szavak „helyes" kiejtése nem is ismerhető, emellett a szövegben gyakoriak az elgépelések. Több esetben a kölcsönzött szavakat eredeti jelentésüktől eltérő módon kezdték használni, és általánosságban is elmondható, hogy a szavak jelentésével és jelentésárnyalataival nem foglalkoztak. A duplikált szóalakok százai és a nyelvi tabuk figyelmen kívül hagyása súlyos nyelvi és társadalomismereti hiányra utalnak. A kölcsönzések aránya a különböző szótárakban jelentősen eltérő: egyes szótárakban csupán 1-2% (Rostás-Farkas–Karsai 2001; Papp 2008, 2015, 2019), míg másokban a teljes szócikkállomány felét is [sic!] meghaladhatják (Sztojkó 2002a, 2002b, 2008; Jakab 2021).

3. A romani szótárak az oktatásban

A romani szótárak nemcsak a nyelvészeti kutatások alapvető forrásai, hanem a nyelvoktatásban is jelentős szerepet játszanak. A szótárak a romani nyelv kodifikációjának eszközeiként funkcionálnak, ám ennek a kodifikációnak az alakulása a legtöbb esetben nélkülözi a szakmai szempontokat, a nyelvhasználók széles körében pedig nem rendelkezik valódi legitimációval. A nem romani anyanyelvű diákok számára a szótárak gyakran az egyetlen elérhető forrást jelentik, tartalmuk ellenőrzésére nincs lehetőségük, szakmai szempontok alapján írt kritikák is ritkán kerülnek publikálásra (l. pl. Tálos 2007; Arató 2014; Rosenberg 2024c). Ezzel szemben a romani anyanyelvű diákok számára a szótárak újabb kihívást jelentenek, hiszen nemcsak a szótárakban fellelhető hibák garmadája bizonytalanítja el őket (l. Rosenberg 2023d), de a preferált nyelvváltozat és az általuk beszélt nyelvváltozat közötti különbségeket is sokan negatívumként élik meg. A nyelvtanulói visszajelzésekből tudjuk, hogy gyakran érzik úgy, az ő nyelvváltozatuk nem kap megfelelő reprezentációt, ezért azt értéktelennek, hibásnak, de legalábbis másodrendűnek tartják. Ez a helyzet különösen problematikus az identitás és az önértékelés szempontjából, hiszen

a szótárak – ideális esetben – éppen a nyelv és kultúra megőrzését, valamint az oktatásban való erősítését szolgálnák. Az említett problémák ellenére azonban a romani szótárak fontos lépcsőfokai lehetnének a nyelvi és kulturális megértés elősegítésének, amennyiben a jövőben az alkotásuk során nagyobb hangsúlyt kapnak a szakmai szempontok és a nyelvi diverzitás figyelembevétele.

4. Összegzés

A magyarországi romani szótárak közel 230 éves történelmének tudományos megközelítésű áttekintése során jelentős változásokat figyelhetünk meg. Az első korszak (1797–1935) a terepmunka eredményein alapuló, amatőr gyűjtések ideje, ahol a gyűjtő kompetenciáit, a gyűjtés módszertanát, eredményeit tekintve is nagy ingadozás figyelhető meg. A második korszakban (1967–1984) a szakmailag képzettebb kutatók megjelenése figyelhető meg, akik a romani nyelvtudomány területén alkalmaztak már más nyelvek kutatásában bevált módszereket, ezáltal tévedéseik ellenére máig kiemelkedő tudományos eredményeket értek el. A harmadik korszakban (1984–1998) a terepmunka helyét preskriptív szemléletű, internacionalizmusokkal jelentősen kiegészített szótárak veszik át, melyek nemcsak szakmai, hanem nyelvpolitikai célokat is szolgálnak, ugyanakkor ebben az időszakban szilárdul meg a romani nyelv magyarországi írásrendszere. A negyedik, jelenlegi szakasz (2000-től kezdődően) a preskriptív megközelítés további erősödését, valamint a hindi és szanszkrit kölcsönzések korlátlan beáramlását mutatja, ami a szótárak minőségének drasztikus csökkenéséhez vezet a temérdek hiba miatt. A szótárírók a korai korszakokkal szemben jellemzően nem végeznek terepmunkát, szakmai tudásuk egyre korlátozottabb, és gyakran alapvető nyelvi szabályokkal sem rendelkeznek, amely tényezők azt eredményezik, hogy a jól használható, magas színvonalú romani szótárak megalkotása továbbra is várat magára.

Irodalom

Arató Mátyás 2014. Cigányok, nyelvek, oktatás és tudomány. Új Pedagógiai Szemle 2014/9–10: 36–46.

Baló András Márton – Bodnárová, Zuzana 2023. A nyelvtani nemek rendszerének hirtelen összeomlása egy XIX. századi magyarországi romani változatban. In Cser András – Nemesi Attila László (szerk.): *Nyelvelmélet és diakrónia 5.* Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar. 273–306.

Boretzky, Norbert – Igla, Birgit 1994. *Wörterbuch Romani–Deutsch–Englisch für den südosteuropäischen Raum: mit einer Grammatik der Dialektvarianten.* Wiesbaden: Harrassowitz.

Choli Daróczi József – Feyér Levente 1984. *Romano-ungriko cino alavari. Ungriko-romano cino alavari. Cigány-magyar kisszótár. Magyar-cigány kisszótár.* Budapest: Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Országos Cigány Ismeretterjesztő Munkabizottsága.

Choli Daróczi József (– Feyér Levente) 2002. *Romano-ungriko cino alavari. Ungriko-romano cino alavari. Cigány-magyar kisszótár. Magyar-cigány kisszótár (2. jav. kiad.).* Budapest: Hátrányos Helyzetű Fiatalok Életmód és Szabadidő Szövetsége.

Csenki Sándor 1934–1935. *Kis czigány-magyar szótár.* (kéziratban)

Courthiade, Marcel 1984. *Romani fonetika thaj lekhipa.* Jugoslavija: Filăn Than.

Courthiade, Marcel 2009. *Morri angluni rromane ćhibăqi evroputni lavustik.* Budapest: Fővárosi Önkormányzati Cigány Szociális és Művelődési Módszertani Központ, Romano Kher.

Davies, Helen – Máté Mihály 2015. *Kezdők cigány/lovari nyelvkönyve.* Budapest: Holnap Kiadó.

Elšík, Viktor – Beníšek, Michael 2020. Romani dialectology. In Matras, Yaron – Tenser, Anton (szerk.): *The Palgrave Handbook of Romani Language and Linguistics*. Cham: Palgrave Macmillan. 389–427. https://doi.org/10.1007/978-3-030-28105-2_13

Gažovičová, Tina 2015. Romani pupils in Slovakia: Trapped between Romani and Slovak languages. *Zeitschrift für internationale Bildungsforschung und Entwicklungspädagogik* 38(1): 18–23.

Győrffy Endre 1885/2011. *Magyar és czigány szótár. Czigányul mondva vakeriben.* Paks: Rosenbaum Ignácz.

Habsburg-Lotaringiai József Főherczeg 1888/2015. *Czigány nyelvtan. Románo csibákero sziklaribe.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

Hancock, Ian 1995. *A Handbook of Vlax Romani.* Columbus: Slavica Publishers.

Horváth Rudolf 191?. *Magyar czigány szótár.* (kéziratban)

Husić, Geoff 2019. *Romani Language Dictionaries (1755–2019). An Annotated Critical Bibliography.* Lawrence: University of Kansas Libraries.

Hutterer Miklós – Mészáros György 1967. *A lovári cigány dialektus leíró nyelvtana. Hangtan, szóképzés, alaktan, szótár. Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 117.* Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.

Hübschmannová, Milena – Šebková, Hana – Žigová, Anna (1991): *Romsko–český a český kapesní slovník.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Jakab Margit Vicus 2021. *Magyar-cigány cigány-magyar kéziszótár. Ungriko-romano romano-ungriko vastesko alavari.* Szerzői kiadás.

Janurik Tamás 2010. *A lovári nyelv történeti szótana.* Budapest: Ad Librum Kiadó.

Karsai Ervin 1997. *Romano-ungriko alava. Cigány-magyar szótár.* Debrecen: Hajdú-Bihar Megyei Pedagógiai Intézet.

Karsai Ervin – Sztojkó Ilona 1998. *Romano-ungriko alava. Cigány-magyar szótár (2.* átdolg. *kiad.).* Medgyesegyháza: Anda Romani Kultura Alapítvány.

Karsai Ervin – Sztojkó Ilona 2000. *Romano-ungriko alavari. Cigány-magyar kisszótár. (3.* átdolg. *kiad.)* Budapest: Anda Romani Kultúra Alapítvány.

Landauer Attila (szerk.) 2016. *A Kárpát-medencei cigányság és a keresztyén egyházak kapcsolatának forrásai (1567–1953).* Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó.

Mészáros György 1980. *A magyarországi szinto cigányok (történetük és nyelvük).* Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.

Miklosich, Franz 1872. Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's, Bd. II. Wien.

Nádasdy Ádám 2006. A bölcsőtől a koporsóig. *Magyar Narancs* 2006/03/01.

Náday Gyula 1983. *„Románo" Szótár. „Lovári"–fonetikai-alap.* Szerzői kiadás.

Papp János 2008 *Cigány-magyar, magyar-cigány kéziszótár. Romane-ungrike, ungrike-romane vasteske alava.* Budapest: Pappné Darida Andrea Nyelvoktató Kft.

Papp János 2015. *Cigány-magyar, magyar-cigány kéziszótár. Romane-ungrike, ungrike*-romane vasteske alava. Budapest: Pappné Darida Andrea Nyelvoktató Kft.

Papp János 2019. *Cigány-magyar, magyar-cigány kéziszótár. Romane-ungrike, ungrike-romane vasteske alava.* Budapest: Pappné Darida Andrea Nyelvoktató Kft.

Rizova, Elena – Bekjar, Mira – Velkovski, Zoran Petar 2020. Educational Challenges of Roma Minorities: The Case of the Republic of North Macedonia. *International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education* 8(3): 113–122. https://doi.org/10.23947/2334-8496-2020-8-3-113-122

Romano Rácz Sándor 1994. *Kárpáti cigány-magyar, magyar-kárpáti cigány szótár és nyelvtan.* Budapest: Balassi Kiadó.

Rosenberg Mátyás 2021. A nemzetközi morfofonematikus romani ortográfia magánhangzó-jelölése. *Nyelvtudományi Közlemények* 117: 409–427. https://doi.org/10.15776/NYK.2021.117.14

Rosenberg Mátyás 2022. A nemzetközi morfofonematikus romani ortográfia mássalhangzó-jelölése. In Navracsics Judit – Bátyi Szilvia (szerk.): *Nyelvek, nyelvváltozatok, következmények I. Nyelvoktatás, nyelvelsajátítás, nyelvhasználat, fonetika és fonológia.* Budapest: Akadémiai Kiadó. https://doi.org/10.15776/NYK.2021.117.14

Rosenberg Mátyás 2023a. Romani szótárak Magyarországon (1797–2022) [Poszter]. Elhangzott: *XI. Romológus Konferencia.* Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Neveléstudományi Intézet, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, 2023. április 21.

Rosenberg Mátyás 2023b. Hindi kölcsönzések a romani szótárakban. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 2023/2: 174–193.

Rosenberg Mátyás 2023c. Řomane alavara ando Ungro kathar 1797 ži kaj 2023. In Rosenberg Mátyás (szerk.): *11. Romológus konferencia. Tanulmánykötet. (Gypsy Studies – Cigány tanulmányok 48).* Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Romológiai Kutatóközpont. 23–47.

Rosenberg Mátyás 2023d. Hindikane alava andel řomane alavara ando Ungro. In Rosenberg Mátyás (szerk.): *11. Romológus konferencia. Tanulmánykötet. (Gypsy Studies – Cigány tanulmányok 48).* Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Romológiai Kutatóközpont. 229–252.

Rostás-Farkas György – Karsai Ervin 1991. *Cigány-magyar, magyar-cigány szótár.* Budapest: Kossuth Könyvkiadó.

Rostás-Farkas György – Karsai Ervin 2001. *Cigány-magyar, magyar-cigány szótár.* Budapest: Kossuth Könyvkiadó.

von Schwartner, Martin 1809. *Statistik des Königreichs Ungern, Erster Teil.* Ofen: Königl Univ.

Szabó Géza 2000. *Magyar-cigány szótár. Cigány-magyar szótár.* Kolozsvár: Komp-Press – Korunk Baráti Társaság.

Szmodics János 1826–1827. *Szótár magyarból czigán.* (kéziratban)

Szmodics János 1826–1827. *Szótár czigánból magyar.* (kéziratban)

Sztojka (Nagyidai) Ferenc 1886. Ő császári és magyar királyi fensége József főherceg magyar és czigány nyelv gyök-szótára. Románé álává. Iskolai és utazási használatra. Kalocsa: Malatin Nyomda.

Sztojka (Nagyidai) Ferenc 1890. Ő császári és magyar királyi fensége József főherceg magyar és czigány nyelv gyök-szótára. Románé álává. Paks: Rosenbaum Nyomda.

Sztanykowszky Tibor 192?-193?. *Magyar-cigány szótár.* (kéziratban)

Sztojkó Ilona 2002a. *Romano-ungriko vasteski alava. Roma-magyar kéziszótár.* Szeged, Genvin BT.

Sztojkó Ilona 2002b. *Ungriko-romano vasteski alava. Magyar-roma kéziszótár.* Szeged, Genvin BT.

Sztojkó Ilona 2008. *Magyar-roma, roma-magyar nagy szótár. Ungricko-romano, romano-ungricko bari alava.* Letenye: Prosznyák Nyelvstúdió.

Tálos Endre 1999. Etymologica zingarica. *Acta Linguistica Hungarica* 46(3–4): 215–268. https://doi.org/10.1023/A:1009653924211

Tálos Endre 2001. *Cigány-magyar szószedet.* (kéziratban)

Tálos Endre 2007. Általános cigány vonatkozású nyelvészeti kiadványok (válogatott) annotált bibliográfiája v.5. (kéziratban)

Turner, Ralph Lilley 1969–1985. *A Comparative Dictionary of the Indo-Aryan Languages.* London: Oxford University Press.

Vágh Mária 1983. A romológia magyar nyelvű irodalmának válogatott bibliográfiája. In Szegő László (szerk.): *Cigányok. Honnét jöttek? – Merre tartanak?* Budapest: Kozmosz. 337–382.

Vekerdi József 1981. *A magyar cigány nyelvjárás nyelvtana. Tanulmányok a cigány gyerekek oktatásával-nevelésével foglalkozó munkacsoport vizsgálataiból IV.* Pécs: Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Kar.

Vekerdi József 1983. *A magyarországi cigány nyelvjárások szótára. Tanulmányok a Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Kar cigánykutató munkacsoportjának vizsgálataiból VII.* Pécs: Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Kar.

Vekerdi József 1984. The Vend Gypsy dialect in Hungary. *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 34. szám. 65–86.

Vekerdi József 2000. *A magyarországi cigány nyelvjárások szótára. A comparative dictionary of Gypsy dialects in Hungary. Second revised edition with the assistance of Zsuzsa Várnai.* Budapest: Terebess.

Vistai Farkas Mihály 1797–1798. *Cigány-magyar szótár.* Kézirat.

von Wlislocki, Heinrich 1884. *Die Sprache der transsilvanischen Zigeuner: Grammatik, Wörterbuch.* Leipzig: Wilhelm Friedrich. https://doi.org/10.1515/9783112684405-019

Internetes hivatkozások

W1: ROMLEX (2000–2009): Romani Lexicon Project. http://romani.uni-graz.at/romlex (2025. 05. 01.)